

Dr hab. Lucyna Dziaczkowska, prof. US

Szczecin, 2 czerwca 2023 r.

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Pedagogiki

Katedra Wczesnej Edukacji

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Suskiej:
STRES I WYPALENIE ZAWODOWE NAUCZYCIELI
WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO W LUBLINIE
Studium biograficzne
napisanej
pod kierunkiem dra hab. Ryszarda Skrzyniarza
i promotora pomocniczego dr Małgorzaty Łobacz

1. Uwagi wstępne

Przedłożona do oceny dysertacja doktorska lokuje się w obszarze subdyscypliny pedagogicznej, jaką jest pedeutologia. Twórca polskiego projektu tej dziedziny wiedzy – Józef Mirski (1882-1943) przypisałby ją zapewne do drugiego z czterech zaproponowanych przez siebie działów wiedzy pedeutologicznej, jakim jest ogólna teoria zawodu nauczyciela (wyróżniona obok działu pierwszego – filozofii zawodu nauczyciela, działu trzeciego – praktycznej teorii zawodu nauczyciela – traktującej o celach i metodach jego pracy, działu czwartego – sztuki i techniki zawodu nauczyciela). W dziale tym powinien być podejmowany wysiłek formułowania prawidłowości dotyczących zawodu nauczycielskiego, opisu i systematyzowania faktów, zjawisk, z nim związanych. Do takich zjawisk, współcześnie dostrzeganych i niezwykle istotnych dla przebiegu pracy nauczyciela, należą niewątpliwie: stres i wypalenie zawodowe – zjawiska rozpoznawane przede wszystkim przez psychologię. Mirski widział potrzebę i konieczność budowania wiedzy pedeutologicznej, zwłaszcza w obszarze ogólnej teorii tej subdyscypliny, w łączności i współpracy z innymi naukami¹. Przez podjęcie tematu: *Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie. Studium biograficzne*, praca mgr Anny Suskiej wpisuje się w kluczowe zobowiązania naukowe pedeutologii. W swojej metodologicznie określonej formie,

---

¹ J. Mirski, *Projekt nauki o nauczycielu czyli pedeutologii. Rzecz wygłoszona na Kongresie Międzynarodowej Ligi Nowego Wychowania w Nicei dn. 6 sierpnia 1932r.*, „Oświata i Wychowanie” 1932, z. 9, s. 846–859.

recenzowana monografia jawi się jako hermeneutyczno-empiryczne studium podjętego tematu.

2. Temat i struktura formalna pracy

Temat pracy został poprawnie sformułowany. Autorka kolejno realizuje w teoretycznej i empirycznej części pracy wskazane w nim zobowiązania. Zatem dokonuje pogłębionego studium kluczowych dla tematu kwestii (stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli, w szczególności nauczycieli wychowania przedszkolnego) oraz relacjonuje wyniki badań empirycznych, przeprowadzonych wśród nauczycielek przedszkoli lubelskich. Najślabiej wypadła w pracy realizacja zobowiązania wynikającego z podtytułu, bowiem wątek biografii badanych nauczycielek nie wybrzmiał w niej wyraziście, o czym jeszcze będzie mowa w dalszej części recenzji.

Praca składa się ze *Wstępu*, siedmiu rozdziałów, uwieńczonych *Zakończeniem*, po którym została przedstawiona *Bibliografia, Spis tabel, rysunków i wykresu* oraz zamieszczone dwa *Aneks(y)*. Struktura pracy została zbudowana logicznie, układ poszczególnych jej rozdziałów i podrozdziałów, wraz z ich zawartością, spełnia kryteria logicznej poprawności – adekwatności do podejmowanego tematu (z tym jednym istotnym zastrzeżeniem, wyżej sformułowanym).

3. Merytoryczna ocena pracy

Rozpocznę tu od oceny *Wstępu*, który ma za zadanie zaznajomić czytelnika z wagą podejmowanego przez Badaczkę tematu, ukazać propedeutycznie dotychczasowy dorobek naukowy na temat podnoszonych kwestii, wskazać własną rolę w zdobywaniu nowej wiedzy na badany temat, zarysować kierunki i sposoby pozyskiwania oraz prezentowania tej nowej wiedzy. Autorka zasadniczo sprostала temu obowiązkowi. Treści *Wstępu* wyraźnie wskazują na znajomość Doktorantki kanonu polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu. Dają wstępne wyobrażenie o dobrym wyczuciu wagi podejmowanego tematu. Odślaniają również pewne, trudne do uniknięcia, mankamenty prowadzonych analiz – przede wszystkim ten związany z wprowadzeniem 1 września 2022 roku nowych zasad związanych ze stopniami awansu zawodowego nauczycieli [mocą Ustawy z dnia 05 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Karta Nauczyciela oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2022 poz. 1730)]. Podanie przez Autorkę

tej informacji potwierdza jej kompetencje jako badaczki zagadnienia, świadomość dynamiki badanego zjawiska.

Rozdział pierwszy poświęcony został istotnej, dla badanego tematu, kwestii, zatytułowanej – *Specyfika pracy nauczycieli wychowania przedszkolnego*. W kolejnych podrozdziałach Autorka porusza i omawia obszernie takie zagadnienia jak: *1.1. Kwalifikacje i awans zawodowy nauczycieli*, *1.2. Rola i funkcje nauczycieli edukacji przedszkolnej*. Doktorantka sama przekonała się o tym, że zmiany prawne, w obowiązujących dokumentach, mogą znacząco zmienić treści niektórych projektowanych przez badacza kwestii. Tak stało się w związku z podrozdziałem 1.1., w którym szeroko zostały omówione „ścieżki rozwoju zawodowego nauczyciela”: nauczyciel stażysta, nauczyciel kontraktowy, nauczyciel mianowany, nauczyciel dyplomowany, profesor oświaty. Tymczasem, co Autorka zasygnalizowała już we *Wstępie* (i o czym wyżej była mowa), obecnie zmniejszeniu uległa liczba stopni awansu zawodowego nauczycieli – po pierwszym etapie bycia „nauczycielem początkującym” (3 lata i 9 miesięcy) i zdaniu wymaganych egzaminów można uzyskać stopień „nauczyciela mianowanego”. Nauczyciel mianowany, po 5 latach i 9 miesiącach pracy i uzyskaniu akceptacji komisji kwalifikacyjnej, może uzyskać stopień „nauczyciela dyplomowanego”. Zmiany tego typu – jak powszechnie wiadomo – mogą być kolejnym czynnikiem stresogennym dla nauczycieli, którego Badaczka nie mogła już poddać kontroli w procedurze badań – z czego, oczywiście, nie można robić Jej zarzutu.

W podrozdziale 1.2., prezentującym zagadnienie: *Rola i funkcje nauczycieli edukacji przedszkolnej*, Autorka zgromadziła bogaty materiał, świadczący o dokonaniu obszernego studium tematu, który nie został jednak precyzyjnie opracowany. Chodzi tu zwłaszcza o pierwszy człon tytułu („rola”). Treści podrozdziału dotyczą bowiem nie jednej roli (czy w innym znaczeniu – samego znaczenia nauczyciela), ale wielu ról nauczyciela (np.: „przewodnika”, „tłumacza”, „menadżera”, „inspiratora” itd.). Szkoda, że Autorka nie przedstawia wybranej, socjologicznej, definicji roli. Zarzut, który można tu również postawić Doktorantce dotyczy swoistego przeoczenia podmiotu edukacji przedszkolnej – dziecka w wieku przedszkolnym. Jeśli jest o nim mowa, to tylko w kontekście założeń samego wychowania przedszkolnego, o jakim głównie, choć nie tylko, mówią dokumenty urzędnicze – w związku z powyższym należałoby tu spytać Autorkę, czy pojęć „edukacja przedszkolna” i „wychowanie przedszkolne” używa zamiennie. Treści podrozdziału 1.2. tego nie tłumaczą, dopiero potwierdzenie takiego równorzędnego i zamiennego traktowania obu pojęć znajdziemy w podrozdziale 1.4. (str. 41).

W podrozdziale 1.3. Autorka rezygnuje z uściślenia, które wprowadziła w poprzednim podrozdziale (nauczyciele edukacji przedszkolnej). Tu – jak sugeruje tytuł – podejmuje bardziej ogólnie zarysowaną kwestię – „Kompetencje zawodowe w profesji nauczyciela” (nauczyciela w ogóle). Tymczasem w samych treściach podrozdziału prezentuje empiryczne obrazy nie tylko tych kompetencji, ale też cech psychicznych (co, oczywiście, nie jest tym samym i należałoby tę istotną różnicę wyjaśnić w rozważaniach oraz uwzględnić w tytule podrozdziału), odniesionych do nauczycieli przedszkoli. Logika podpowiadałaby tu, że można tytuł podrozdziału 1.3. pozostawić bez zmian, pod warunkiem, że w poprzednim podrozdziale z tytułu zniknęłoby uściślenie dotyczące nauczycieli – jako nauczycieli wczesnej edukacji. Obecność rozważań na ich temat w podrozdziałach 1.2. i 1.3. tłumaczyłby sam tytuł rozdziału: *Specyfika pracy nauczycieli wychowania przedszkolnego* (podkreśl. L.D.). Trzeba tu jednak podkreślić, że sama analiza zagadnienia kompetencji zawodowych nauczyciela jest oparta o bogatą i zróżnicowaną literaturę przedmiotu, w której dominują współczesne prace pedeutologiczne uznanych polskich autorów, takich jak: Henryka Kwiatkowska, Robert Kwaśnica, Stanisław Dylak, Jolanta Szempruch i in.

Podrozdział 1.4. Autorka zatytułowała: *Placówki wychowania przedszkolnego*. Wykazała się w nim również znawstwem bogatej literatury przedmiotu oraz obowiązujących dokumentów. Wyraźne akcenty w treściach tego fragmentu pracy związane są ze szczegółowo zarysowanymi kwestiami organizacyjnymi. Brakuje natomiast w tym omówieniu podobnego zaangażowania Badaczki w kwestie psychopedagogiczne, związane z osobą dziecka przedszkolnego, które przecież, przychodząc do przedszkola, jest bardzo narażone (podobnie jak jego nauczyciel) na stres, choć w innym jego wymiarze i specyfice.

Czytając rozdział 2., zatytułowany przez Autorkę *Zjawisko stresu w pracy nauczycieli* oraz rozdział 3.: *Wypalenie zawodowe w zawodzie nauczyciela*, wyraźnie można odczuć większą pasję i zaangażowanie Autorki w ich pisanie. Argumenty, które to potwierdzają są następujące:

- Autorka szczegółowo omawia szereg istotnych teorii i koncepcji stresu: biologiczną teorię stresu Hansa Selye’go, medyczną koncepcję stresu Aarona Antonovsky’ego, psychologiczną koncepcję stresu Richarda S. Lazarusa i Susan Folkman;

- Niejako na bazie powyższych Doktorantka podejmuje zagadnienia: „pojęcia i modelu stresu nauczycielskiego” oraz „przyczyn i skutków stresu w pracy nauczycieli”, odwołując się do znaczącej zagranicznej literatury przedmiotu oraz polskich badań Heleny Sęk, Stanisławy Tucholskiej, Stanisława Korczyńskiego i innych autorów, prezentując wiele istotnych danych

empirycznych, obrazujących specyfikę tego zjawiska w polskim systemie edukacyjnym, w szczególności w odniesieniu do nauczycieli wychowania przedszkolnego;

- Omawiając zagadnienie stresu, Autorka nie zaniedbuje bardzo ważnego elementu naukowej pracy pedagogicznej, jakim jest element prakseologiczny (szukanie dróg optymalizacji rzeczywistości wychowawczej) i podejmuje zagadnienie „Metod i sposobów radzenia sobie ze stresem” [tu uwaga: ponieważ metoda to tyle, co określony sposób, niepotrzebne jest równoczesne użycie tych terminów, a bardziej zasadne byłoby tu użycie szerszego znaczeniowo terminu „sposoby”];

- Doktorantka omawia obszernie wybrane „konceptcje i modele wypalenia zawodowego”: 1) powszechnie znaną (w wymiarze światowym) koncepcję „wielowymiarowego ujęcia wypalenia” autorstwa Christiny Maslach (w tytule paragrafu 3.1.1., figurującej samotnie, ale jak wiadomo – o czym mówią dalsze treści współpracującej z innymi badaczami – przede wszystkim z Susan Jackson), 2) psychologiczny model społeczno-poznawczy autorstwa Heleny Sęk, niezwykle istotny dla polskich badań nad zjawiskiem wypalenia zawodowego, 3) koncepcję wypalenia jako braku kompetencji autorstwa Cary’ego Chernissa;

- Na tej bazie Doktorantka dokonuje bardziej uniwersalistycznego porządkowania wiedzy na temat wypalenia zawodowego nauczycieli w następujących podrozdziałach: 3.1. *Etapy, stadia oraz typy wypalenia zawodowego nauczycieli* [uwaga: z analizy treści wynika, że bardziej niż stadia, które właściwie są tożsame etapom, czy fazom, należałoby wyróżnić jeszcze w tytule „stopnie wypalenia zawodowego”, a z kolei typy wypalenia zawodowego nauczycieli – jako zagadnienie istotnościowo różne można by omówić w oddzielnym podrozdziale];

- Doktorantka wyróżnia w osobnym podrozdziale (3.3.), opracowane obszernie i rzeczowo, w oparciu o rozległą literaturę przedmiotu, zagadnienie: „Czynniki wypalenia zawodowego w profesji nauczyciela” – jest ono istotne dla zrozumienia dynamiki badanego zjawiska;

- Prakseologicznym – niezwykle istotnym dla praktyki wychowawczej – dopełnieniem powyższych kwestii, są omówione ze znawstwem literatury przedmiotu w osobnym podrozdziale (3.4.) „strategie interwencyjne” w wypaleniu zawodowym nauczycieli.

Rozdział 4. Autorka poświęca „metodologicznym założeniom badań własnych”. W swoistym wstępie do kolejnych podrozdziałów Autorka wskazuje na dwie przesłanki, uzasadniające podjęcie badań własnych: jako „najważniejszą przesłankę przemawiającą za przeprowadzeniem badań” uznaje możliwość osiągnięcia dzięki planowanym badaniom takiego celu, jak: „wdrożenie modyfikacji i ulepszeń do praktyki pedagogicznej”(s. 144). Osiągnięcia tego celu spodziewa się Autorka po uprzednim znalezieniu odpowiedzi na pytania o uwarunkowania i następstwa badanych zjawisk, co ma dać podstawę dla określenia

działań prewencyjnych, wskazania dobrych praktyk. Przesłanką poznawczą przeprowadzenia badań empirycznych jest – w opinii Badaczki – istnienie luki poznawczej, związanej z niewielką popularnością dotychczasowych badań nad stresem i wypaleniem nauczycieli wychowania przedszkolnego. Obie przesłanki (w oparciu, o które zostaną sformułowane cele badań: praktyczny i teoretyczny), należy uznać za istotne dla aktywności naukowej w pedagogice.

Autorka przedstawia w analizowanym rozdziale przedmiot i problematykę swoich badań. Czyni to dość poprawnie, aczkolwiek nie unika pewnych uchybień. Mianowicie po serii sześciu diagnostycznych pytań szczegółowych, wpisujących się w logikę problemu głównego (podrzędnych wobec niego, a brzmi on następująco: „Jakie są uwarunkowania stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie?”), Doktorantka formułuje dwa pytania, które nazywa pytaniami o „naturze prakseologicznej”:

7. Jakie działania oferuje dyrekcja i kuratorium w celu niwelowania stresu w pracy zawodowej?

8. Jak nauczyciele przedszkolni radzą sobie ze stresem i wypaleniem zawodowym?

Tymczasem są one dalej utrzymane w logice problemów diagnostycznych, a faktyczny problem prakseologiczny, który powinien być pytaniem o możliwości optymalizowania rzeczywistości edukacyjnej, w której pracują nauczyciele wychowania przedszkolnego, w kierunku profilaktyki bądź/i radzenia sobie przez nich ze stresem i wypaleniem zawodowym, zakamuflowane zostało w następnym akapicie – gdzie Autorka mówi o pytaniu o „wskazówki i postulaty praktyczne”.

Badaczka wskazuje również w tym rozdziale na metody: hermeneutyczno-fenomenologiczną i biograficzną jako właściwe dla swoich badań. Nie tłumaczy jednak od razu wyboru strategii badawczej. Dopiero później czytelnik dowiaduje się, że pierwotnie planowana strategia ilościowo-jakościowa przerodziła się – po badaniach pilotażowych, w związku z realnymi możliwościami i potrzebami badań – w jakościową z zastosowaniem techniki wywiadu narracyjnego. Wybór ten należy – zdaniem recenzentki – uznać za uzasadniony. Wracając do wskazanych metod trzeba powiedzieć, że Autorka nie wdała się w dyskurs o związkach „metody hermeneutyczno-fenomenologicznej” z metodą biograficzną. Tymczasem można tu mówić o możliwościach wykorzystania nie tyle metody, co „podejścia” hermeneutyczno-fenomenologicznego, czy też „procedury” hermeneutyczno-fenomenologicznej w samych badaniach biograficznych. Fenomenologia staje się w nich kluczem do budowania istototnościowego modelu badanego zjawiska, w oparciu, o który konstruowane jest narzędzie badawcze (np. kwestionariusz wywiadu), a hermeneutyka jako

sztuka i technika interpretacji staje się narzędziem odczytywania sensu pozyskanego w toku badań tekstu. Autorka w swojej pracy przeznaczyła o wiele więcej miejsca na charakterystykę metody biograficznej niż na analizę metody hermeneutyczno-fenomenologicznej. Tymczasem w zastosowaniu (w przeprowadzonych faktycznie badaniach, a jeszcze bardziej w prezentacji ich wyników) proporcje zostały odwrócone.

De facto, otrzymujemy w prezentowanym materiale empirycznym fenomenologiczno-hermeneutyczne studium wypowiedzi 25 nauczycielek wychowania przedszkolnego, uzyskanych w toku 10 wywiadów osobiście przeprowadzonych przez badaczkę i 15 przeprowadzonych drogą internetową. Komponent fenomenologiczny zastosowanej metody ujawnia się w strukturalizacji materiału empirycznego, np. w odniesieniu do zagadnienia stresu wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej wygląda to następująco: 5.1. Objawy i częstotliwość stresu, 5.2. Praca źródłem stresu nauczycielskiego, 5.3. Uwarunkowania stresogenne w ocenie badanych nauczycieli (a w nich: 5.3.1. systemowe, 5.3.2. zawodowo-pracownicze, 5.3.3. indywidualne, 5.3.4. zewnętrzne, 5.4. Konsekwencje i sposoby radzenia sobie ze stresem. Dość incydentalnie i skąpo pojawiają się w poszczególnych podrozdziałach i ich paragrafach istotne wątki biografii nauczycieli – ich „historii życia”: zwłaszcza biografii rodzinnej, życia prywatnego, biografii edukacyjnej (przebiegu kształcenia na różnych poziomach edukacji, łącznie ze studiami), pomimo, że w pytaniu wprowadzającym w wywiadzie narracyjnym Badaczka wyraziła prośbę: „Chciałam prosić, żeby opowiedziała mi Pani o historii swojego życia – od dzieciństwa aż do dziś (krok po kroku w najdrobniejszych szczegółach)”. Trudno jest uchwycić w prezentowanym materiale empirycznym związki badanych zjawisk ze wskazanymi wyżej elementami biografii, dominują w nim elementy biografii zawodowej.

Trzeba jednak podkreślić, że sama strukturalizacja uwarunkowań stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli edukacji przedszkolnej w Lublinie porządkuje myślenie o obrazie i dynamice tych zjawisk w badanym środowisku, wnosi istotne walory poznawcze. Przeprowadzone analizy są bardzo szczegółowe, czasami jednak niosą pewne uchybienia w warstwie interpretacyjnej czy logicznej. Przykładem niech będzie tu stwierdzenie Badaczki: „Jednakże poza pensum spędzonym w przedszkolu, nikt nie zastanawia się nad tym ile czasu poświęca nauczyciel przedszkolny, aby przygotować się do zajęć” (s. 210). W tym jednym zdaniu można dopatrzeć się zarówno nadinterpretacji, ja i drobnych „potknięć” językowych, zaburzających logikę wypowiedzi.

Podsumowując dokonania Autorki w zakresie zebranego materiału empirycznego i jego prezentacji, należy podkreślić, że pozwoliły one na wypracowanie konkretnego, wyrazistego i

bardzo szczegółowego obrazu badanych zjawisk w określonym środowisku edukacyjnym. Uwrażliwiają one na słabe i mocne strony tego środowiska, prowokują do myślenia na temat możliwości jego optymalizowania w kierunku zapobiegania badanym zjawiskom, czy niwelowania ich skutków. Prowokacji tej uległa świadomie sama Doktorantka, wieńcząc swoją pracę Rozdziałem 7., zatytułowanym: *Implikacje dla praktyki pedagogicznej*. Treści rozdziału prezentują szereg wniosków i szczegółowych propozycji Badaczki, łącznie z metodycznymi sugestiami, optymalizowania procesu przygotowania nauczycieli edukacji przedszkolnej do świadomego podjęcia działań pomocnych w profilaktyce stresu i wypalenia zawodowego albo strategii niwelujących ich szkodliwe następstwa. Jest to bardzo ważny element dopełniający walory recenzowanej dysertacji jako rozprawy naukowej z zakresu pedagogiki.

4. Uwagi formalno-techniczne

- Rozprawa zawiera poprawnie wykonane przypisy i *Bibliografię*.
- W pracy występują uchybienia językowe, które niekiedy przekładają się na uchybienia w zakresie logiki przedstawianych treści. Ewentualne przygotowanie rozprawy do publikacji będzie wymagało dokładniejszej korekty językowej

5. Konkluzja

Biorąc pod uwagę niewątpliwe walory poznawcze i naukowe recenzowanej dysertacji, stwierdzam, iż rozprawa doktorska Pani mgr Anny Suskiej, zatytułowana: *Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie. Studium biograficzne*, spełnia całkowicie wymagane w tym przypadku warunki ustawowe. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lucyna Działowska